

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В ОДЕСІ (1941-1944 РР.)

У статті розглядається розвиток історичної освіти та науки в період румунської окупації в Одесі: румунський погляд на вивчення історії, відкриття історико-філологічного факультету, археологічного музею, товариства історії та старожитностей.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, румунська окупація, історична освіта, історична наука, історико-філологічний факультет, археологічний музей.

В статье рассматривается развитие исторического образования и науки в период румынской оккупации в Одессе: румынский взгляд на изучение истории, открытие историко-филологического факультета, археологического музея, общества истории и древности.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, румынская оккупация, историческое образование, историческая наука, историко-филологический факультет, археологический музей.

In the article it is considered the development of historical education during the period of Rumanian occupation in Odessa, Rumanian view on the history, the opening of the historical-philological faculty, the archeological museum and the society of history and antiquities.

Key words: Great Domestic war, the Romanian occupation, historical education, a historical science, historical-philological faculty, an archeological museum.

Донедавна поза увагою істориків залишалось чимало проблем, які торкались окупаційної політики. Досить довго дослідники були позбавлені можливості об'єктивно і неупереджено вивчати питання, пов'язані з реалізацією німецько-румунською окупаційною владою освітньої політики на Півдні України.

Політика румунської окупаційної влади стосовно освіти місцевого населення суттєво відрізнялась від німецької. Якщо Гітлер категорично зауважував: «Якщо ми будемо навчати росіян, українців, киргизів читати і писати, то згодом це обернеться проти нас. Освіта дасть більш розвиненим з них можливість вивчати історію, оволодіти історичним досвідом, а звідси – розвивати політичні ідеї, які не можуть не бути згубними для наших інтересів...» [1], то румунська влада приділяла досить велику увагу освіті. Останнє було обумовлено, по-перше, тим, що румунська окупаційна адміністрація сподівалась на підтримку місцевого населення, у тому числі одеситів; по-друге, румуни виходили з того, що вся територія Трансїстрії є споконвічно румунською.

Важливою складовою проблеми освітньої політики влади є історична освіта. Виходячи з цього, метою даної роботи є дослідження політику

румунської окупаційної адміністрації стосовно історичної освіти в Одесі.

Для досягнення означеної мети необхідно, на наш погляд, розглянути, по-перше, румунський погляд на вивчення історії в цілому; по-друге, діяльність таких закладів, як історико-археологічний музей, «інститут антикомуністичних досліджень і пропаганди»; по-третє, наукову та видавничу діяльність в історичній галузі. Актуальність проблеми обумовлена недостатньою вивченістю цієї сторінки історії Одеси.

Останніми роками все більше з'являється публікацій присвячених освітнім та науковим процесам у різних регіонах, містах України в період окупації. Це стосується Житомирщини, Луганщини, Миколаївщини, Харкова, Запоріжжя та ін. [2]. Поряд з цим варто зазначити, що окремі аспекти діяльності румунської влади в Одесі теж стали предметом дослідження науковців [3]. Проте наукових розробок, безпосередньо присвячених проблемі реалізації політики румунською владою в галузі освіти та науки в місті Одесі, на сьогодні не існує.

Джерельною базою дослідження є періодична преса, яка виходила в 1941-1944 рр. в Одесі, зокрема, «Одесская газета», «Одесса», «Молва».

Румунська окупаційна адміністрація в освітній галузі намагалася діяти гнучко: почала відкривати середні і середньо-спеціальні навчальні заклади – гімназії, ліцеї, ремісничі школи, технічні училища, зуболікувальну школу, фельдшерську школу і низку спеціальних курсів; вищі навчальні заклади – Одеський університет, консерваторія, сільськогосподарський інститут та інші.

7 грудня 1941 року відбулося урочисте відкриття Одеського університету, у складі якого працювали богословський, медичний, фізико-математичний, політехнічний, агрономічний, літературно-філософський факультети [4].

7 вересня 1942 року відбулося відкриття ще трьох факультетів: точних наук, юридичного, історико-філологічного. Кафедра «Історії Румунії», як і кафедра «Богослов'я» були загально-університетськими, і їх предмети викладалися на всіх факультетах [5].

На історико-філологічному факультеті заняття почалися 28 вересня 1942 року. У відновленій структурі історико-філологічного факультету посаду декана займав спочатку Борис Варнеке, коло наукових інтересів якого було пов'язане з російським театром. Особисті якості професора Б. Варнеке (його називали «важкою людиною», «зарозумілим», «егоїстичним») швидко призвели до конфлікту з колегами, внаслідок чого він змушений був відмовитися від посади декана, залишаючись на посаді професора. Деканом став Володимир Лазурський, який після відновлення радянської влади вийшов на пенсію через невміння «політичного лавірування» [6]. Факультет мав чотири відділення: класичне, романо-германське, філософське, російської мови і літератури. Були відкриті кафедри – російської, загальної і стародавньої історії. Були намічені і проведені лекції: історія античної літератури, яку читав професор Б.В. Варнеке, відомий своїми працями в закордонній пресі, історія західно-європейської літератури (професор В.Ф. Лазурський), російська історія (професор В.І. Селінов) та історія культури (професор Соколов) [7].

Передусім варто розглянути «румунський погляд на історію». Румунські науковці доводили присутність румун на території Трансїстрії з давнини. Розшукувались молдавсько-румунські корені в історичному минулому Одеси і України в цілому (такі як: митрополит Київський у XVII ст. Петро Могила; румунський митрополит XIX ст. Редумеску-Бедоні; район Одеси, де мешкали молдавани, «Молдаванка»),

За стародавніми джерелами встановлювалося, що провінція між Дністром і Бугом була заселена румунами. Саме тут у районі Дубоссар, за свідченням російських вчених, мало місце перше стикання між слов'янами і румунами у VI ст. На підставі цього доводилась присутність румун в Трансїстрії, яка називалася Задніпровською Молдавією

У статті альманаху «Transnistria» «Трансїстрія навіки буде румунською» зазначалось «У галузі

військового мистецтва наші військові начальники поклали основи козацтва. Ще в 1577 Іон Підкова був одностайно обраний гетьманом українського народу. Такі діячі, як Скапа, Цирка, Дракул Чорба, Булацел (всі румунського походження) були військовими начальниками, які організували російські і українські армії, 3 1792 р. тобто за 20 років до відторгнення Бессарабії і до сьогоднішнього дня, задністровська гілка нашого народу була відірвана від своєї країни. Трансїстрія залишиться назавжди румунською» [8]. Історія Румунії та Трансїстрії викладалась, виходячи з концепції О. Бовдура. У зв'язку з цим варто звернутися до її головних положень.

Румунський історик, професор Яського університету Олександр Бовдур поділяв історію Румунії на три періоди:

1. Стародавній період з VII ст. до Р. Х. до XII ст. після Р. Х., який починається пануванням скіфів, перетворюється в державу гето-даків і закінчується навалом варварів.
2. Середній період з XII ст. до XVI ст. починається володаруванням болоховців (валахів).
3. Польсько-турецько-російський період.

Розглядаючи детально ці 3 періоди, автор, користуючись численною літературою, доводить наявність гето-даків (предків румун) на території Трансїстрії ще в VI ст. до Р. Х. Наприкінці стародавнього періоду автор відмічає розселення гето-даків, які поширювалися до півночі і сходу від Дністра, досягаючи басейнів Дніпра і Прип'яті.

У середньому періоді автор розглядає історію болоховців або волохів у XII і XIII ст., які після боротьби з князем Данилом Галицьким покидають свої володіння (у верхніх течіях річок Буг і Случ, до впадіння у нього притоки Хомор і у верхньої течії ріки Тетерев) і осідають за Дністром, де з валахами верхніх частин Дністра, Прута, Серета заснували Молдавське князівство.

Далі простежується діяльність валахів у місцевості, яка знаходилася в межах Трансїстрії. Наприклад, при будівництві Очакова і його відновленні молдавани грали велику роль: молдавський господар Петро Хромий у 1578 р. надіслав 15 000 робочих людей і 5 000 возів на відновлення зруйнованого Очакова.

Новий період автор розпочинає з володарування татар в Трансїстрії і румунського населення в XVII столітті, розглядає роль молдаван «в Поділлі і в Україні» [9].

Саме така концепція історії Румунії, і зокрема, Трансїстрії, викладалась на історико-філологічному факультеті Одеського університету.

Навесні 1943 року декан Володимир Лазурський прийняв у підпорядкування факультету історико-археологічний музей, який до цього часу знаходився у віданні одеського муніципалітету і був відкритий ще 20 вересня 1942 року [10]. Керував музеєм професор С.І. Селінов. На цей час там працювали відділи: стародавнього Єгипту;

первісного суспільства Трансністрії; стародавніх грецьких колоній; Північного Причорномор'я; середньовіччя і нумізматики.

При музеї працювала досить велика бібліотека, яка складалася з 20 000 томів (для внутрішнього користування). У музеї велися регулярні практичні заняття зі студентами історико-філологічного факультету, а також екскурсії початкових шкіл. З 1 квітня 1943 року музей входив до складу науково-дослідних інститутів Одеського університету.

8 травня 1943 року при університеті був відкритий «Інститут антикомуністичних досліджень та пропаганди», пізніше перейменований на Інститут соціальних наук. Для цього інституту була характерна надмірна заідеологізованість. Головним членом правління був професор Микола Олександрович Яблонський [11].

Крім доповідей, які проводились щотижня по п'ятницях, демонструвалися фільми, які знайомили населення Трансністрії з побутом і життям Європи. При інституті була бібліотека з великою колекцією карток, які ілюстрували шляхи більшовизму і на протигагу їм – досягнення європейської культури.

Таким чином, інститут діяв під гаслом ректора, професора Павла Часовникова, який промовив на його освяченні: «Дружно уперед на боротьбу з більшовизмом». Проводилися численні лекції, доповіді, які потім друкувалися в газетах, випускалися невеличкими брошурами.

Наприклад, результати конкурсу на кращий антикомуністичний твір, виглядали таким чином: I категорія – «Спогади з часів радянського режиму»; II категорія – «Історія більшовицьких звірств»; III категорія – «Критика ідеології марксизму і ленінізму». Усі найкращі праці друкувалися у виданні «Труди Одеського Університета».

Крім того, для посилення пропаганди працював радіоуніверситет, у газетах друкувався розклад лекцій. Наприклад, лекції професора В.Д. Чемена, архієпископа Інокентія Никанора, присвячені історії християнських кладовищ часів рад, кощунствам та знищенню пам'ятників, викиданню домовин святих вчителів церкви тощо [12].

Восени 1943 року почалася підготовка до евакуації університету, але майже ніхто з професорсько-викладацького складу не захотів виїжджати з Одеси. Відомо, що Борис Варнеке, 1894 року народження, завідувач кафедри класичної філології історико-філологічного факультету, який проживав на Коблевській 19/27, готувався до евакуації в Бухарест, разом з ним його син – Варнеке Олександр Борисович, директор центральної міської бібліотеки. Але таких було мало. І обов'язкова евакуація, яку планувала румунська влада, була скасована [13].

За часи окупації проводилась досить плідна видавнича діяльність, а отже, й наукова робота. У 1943 році університет зайнявся виданням праці під назвою «Записки Одеського Університета».

За дорученням університету асистент юридичного факультету Данипол склав проект

«Записок Одеського Університета», який був затверджений директором культури губернаторства професором Траяном Херсені. Записки потрібно були видати впродовж 1943-1944 навчального року. Навіть папір прибув в Одесу з Бухаресту. «Записки» (приблизно в 500 аркушів) відображали діяльність Одеського університету в статтях, були розподілені за факультетами.

До «Записок» повинні були увійти матеріали молдавського відділення при Одеському університеті, у яких публікувалися довідкові дані, які стосувалися життя та діяльності студентської молоді Трансністрії. Зміст першого номера «Записок Одеського Університета» був присвячений королю Румунії Михайлу I. Том містив вступне слово проф. П. Часовникова – ректора Одеського університету, і статтю Т. Херсені – директора культури губернаторства, яка стосувалася системи організації Одеського університету до 1918 року. Отже, ця дійсно цікава праця була зроблена спільними зусиллями української і румунської професури [14].

Археологічний музей, який перейшов до Одеського університету, теж займався науковою діяльністю. Були започатковано дві теми: «Одеса в радянські часи» і «Процеси колонізації Трансністрії». До другої теми надійшли роботи В.І. Селінова і асистентів А. Занчевського, М. Москетті, Л. Кузнецової, а також карта Трансністрії художника Х. Чернявського («Історико-етнографічна мала Трансністрія»), «Поселення трипільської культури в селі Собанівка на Південному Бузі» Добровольського, «Легенди про походження скіфів» Болтенка, «Стародавні причорноморські поселення між Бугом і Дністром періоду торговельного розквіту Ольвії IV-III ст. до н. е.» професора В.І. Селінова. Готувалися до друку колективні праці: «Одеса» – присвячена 150-річчю міста 1794-1944 рр.; «Ольвійські монети римського періоду» професора В. Селінова, також архітекторів Скорупко і Куцегіоргіу та асистента Доніна.

З цієї проблеми 29 жовтня на історико-філологічному факультеті відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук професором В. Селіновим на тему: «Стародавні причорноморські поселення між Бугом і Дністром періоду торговельного розквіту Ольвії в IV і III ст. до Р. Х.» [15]

Передбачалась розробка історії муніципального управління Одеси за весь період її існування, а пізніше повинна була продовжуватися праця «Процес колонізації Трансністрії» за матеріалами історичного архіву працівниками музею й іншими істориками [16].

Великий вплив на розвиток історичної науки мав дозвіл дирекції культури на відкриття Одеського товариства історії та старожитностей при університеті. Товариство виникло ще в 1839 році. Упродовж майже столітнього періоду свого існування воно проводило велику і цінну

наукову роботу з дослідження минулого міста і краю, починаючи зі стародавніх часів. Його науковцями видані 33 томи «Історичних записок», у яких висвітлена історія всього Причорномор'я, Новоросії, Молдови, Валахії, Криму і Кавказу. Його діяльність була перервана в 1922 році радянською владою.

На історико-філологічному факультеті відбулися збори щодо відновлення товариства історії та старожитностей при Одеському університеті. На зборах були присутні 22 особи, у тому числі й декілька колишніх членів товариства. Зборами було заслухано повідомлення професора В.І. Селінова про постанову губернатора Транснестрії професора Алексяну від 2 липня 1943 року за № 2852 про відновлення товариства, а також підтвердження його статуту. З інформацією про минулу діяльність цієї організації виступив найстарший член правління професор Б.В. Варнеке. Збори винесли постанову: захувати всіх присутніх членами-засновниками товариства і одногосно обрати віце-президентом професора В.І. Селінова, а секретарем – О.Б. Варнеке [17].

Крім того, на історико-філологічному факультеті систематично щосуботи проходили засідання наукової конференції факультету. У січні відбулися доповіді професора В.Ф. Лазурського на тему: «Фриче як історик літератури», асистентки Осадчої на тему: «Фільдінг (з історії англійського роману XVIII ст.)» і асистента Гусака на тему: «Американська і англійська мови» [18].

На об'єднаному засіданні кафедр російської історії, загальної і стародавньої історії була прослухана доповідь директора Керченського археологічного музею А.К. Шемельова, який був у цей час асистентом Одеського археологічного музею. Темою доповіді був Керченський археологічний музей і його доля. Заснований у 1826 році музей був сховищем цінних археологічних матеріалів, особливо тих, що стосувалися життя і культури Боспорського царства і його столиці Пантікапея, на місці якого знаходиться Керч [19].

Оскільки румунська окупаційна влада хотіла довести, що українські землі є споконвічно румунськими, вона всіляко сприяла історичним концепціям, які доводили присутність румун на нашій території ще з VI століття. Для румунізації був встановлений режим найбільшого сприяння, задля цього був відкритий «інститут антикомуністичних досліджень і пропаганди».

Отже, історична наука в окупованій румунами Одесі мала певні здобутки. Університет заслуговував на повагу. Був відкритий історико-філологічний факультет, археологічний музей, відновлена діяльність Товариства історії і старожитностей. Університет приступив до видання наукових записок. Викладачі, які лояльно ставились до влади, могли займатися наукою й захищати дисертації. Серед студентів було багато тих, хто отримав фундаментальну підготовку в області античної філології та історії. Так, серед них був П.О. Каришковський, у майбутньому відомий вчений-історик, нумізмат-античник.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична історія / За ред. Танцюри Ю. – К.: Генеза, 2002. – С. 358.
2. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації в генеральному окрузі «Житомир» / В.В. Гінда: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2007 – 223 с.; Бистра М. Стан освіти на Луганщині в період фашистської окупації / М. Бистра // Історичні і політологічні дослідження / Донецький національний університет. – Донецьк, 2005. – Вип. 1 (23). – С. 115-124.; Богуславський О. Освітня політика німецького окупаційного режиму у світлі публікацій часопису «Нове Запоріжжя» (1941-1943) / О. Богуславський // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. і повід. Восьмої Всеукр. наук.-теор. конф., Львів, 24-26 жовтня 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики; За ред. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 423-428.; Посохов С.І. Шкільна освіта у Харкові в роки німецької окупації (1941-1943 рр.) / С.І. Посохов // Перші Сумцовські читання: Тези наукової конференції, присвяченої 75-річчю музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди / Відп. ред. А.А. Цевба, – Харків: Харківський історичний музей, 1995. – С. 44-45.; Шевченко Н.В. Освіта та виховний процес в середовищі етнічних німців Миколаївщини в окупаційний період / Н.В. Шевченко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 100. – Вип. 87. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 83-87; Ступарик Б. Шкільництво Галичини у роки Другої світової війни / Б. Ступарик // Вісник Прикарпатського університету. – Вип. VII. Педагогіка. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 108-113.
3. Щетников В.П. Одесский университет: 1941-1944 годы (по материалам оккупационной прессы) / В.П. Щетников // Записки історичного факультету. – Одеса. – 1999. – Вип. 9. – С. 266-271; Никульча М. Румынский оккупационный режим в Транснистрии / М. Никульча // Записки історичного факультету. – Одеса. – 1997. – Вип. 5. – С. 182-186; Черкасов А.А. Оккупация Одессы. Год 1942. Июнь-декабрь. Очерки / А.А. Черкасов. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2008. – 180 с.; Гридин В. Еще раз об Одессе и Транснистрии в 1941-1944 гг. / В. Гридин // Юг. – 1995. – 30 июня.
4. Одесская газета. – 1941. – 16 декабря.
5. Одесская газета. – 1942. – 19 сентября.
6. Dallin A. Odessa, 1941-1944: a Case Study of Soviet Territory. Under Foreign Rule. – Santa Monica, 1957. – P. 47.
7. Одесская газета. – 1942. – 19 сентября.
8. Transnistria. – 1942. – С. 59.
9. Одесса. – 1942. – 4 ноября.

10. Одесская газета. – 1943. – 1 апреля.
11. Там само. – 23 мая.
12. Там СЗМО. – 28 июня.
13. Dallin A. Op. cit. – P. 60.
14. Одесская газета. – 1943. – 21 сентября
15. Там само. – 15 октября,
16. Там само. – 5 сентября.
17. Там само.
18. Там само. – 1944. – 3 февраля.
19. Там само. – 30 января.

Рецензенти: д.і.н., проф. Ю.В. Котляр;
д.і.н., проф. А.І. Колісниченко.

© Остащук В.І., 2009

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2009 р.